

صفر سلیمانی

کتاب‌شناسی در فضای اطلاعاتی تاجیکستان

امروز اطلاعات کلید قفل بسته مسایل علمی، فنی و آموزشی است. از اینجاست که علم، هنر و آموزش به اطلاعات وابستگی زیادی دارد. ذخیره‌های اطلاعاتی هر جامعه را می‌توان تجلی پژوهش و دانش آن جامعه دانست. اطلاعات نیرو و قدرت و توانایی و بازگوکننده سطح فرهنگ جامعه متمدن می‌باشد که از طریق آن بازاریابی و تبلیغ هم می‌شود. در شرایطی که جامعه تاجیکستان به سوی اقتصاد بازار گامهای استوار برمی‌دارد، برای رفع نیازهای اطلاعاتی، باید طرح‌های دقیق و جامعی اندیشید که نسبت به تحلیل و گسترش این گونه فعالیتها اقدامی به عمل آید.

در سالهای اخیر برای به تنظیم در آوردن نظام اطلاع‌رسانی کشور برخی از لایحه‌های دولتی به تصویب رسیده‌اند، از جمله قانون جمهوری تاجیکستان «در باره کتابخانه‌ها» (۲۰۰۳)، کنسپسیون (لابحه) رشد فرهنگ جمهوری تاجیکستان» (۲۰۰۵)، «سازشنامه عاید به همکاری بین‌دولتی در ساحة فعالیت کتابداری در بین کشورهای اعضای اتحادیه اقتصادی آسیا» (۲۰۰۵)، «در باره حجت (اسناد) الکترونی» (۲۰۰۲)، «در باره اطلاعات» (۲۰۰۲)، «در باره حفظ اطلاعات» (۲۰۰۲)، «برنامه رشد فعالیت کتابداری در جمهوری تاجیکستان برای سالهای ۲۰۰۶-۲۰۱۵ و برنامه رشد کتابخانه ملی فردوسی جمهوری تاجیکستان برای سالهای ۲۰۰۸-۲۰۱۵» (۲۰۰۵)، «برنامه رشد فرهنگ جمهوری تاجیکستان» (۲۰۰۷)، قرار «در باره تأسیس آژانس ملی سازمان بین‌المللی رقم‌گذاری استاندارد کتاب (شماره استاندارد بین‌المللی

کتاب - ISBN) - «خانه کتاب تاجیکستان» (۲۰۰۶) و غیره.

اما امروزه بیشتر ساختارهای اطلاعاتی و کتاب‌شناسی به طور پراکنده فعالیت دارند. تأمین پیشرفت اقتصادی و رهایی از بحران سیاسی و اقتصادی، کارکرد و تدبیرهای سودبخش را در این راه تقاضا می‌کند. یکی از دلایل عدم رشد کتاب‌شناسی، وضع نامطلوب چاپ کتاب و دوم علاقه‌مند نبودن مردم ما به مطالعه - که از ضعف‌های فرهنگی است و کمبود کتاب و نشریات ارزشمند تحقیقی، علمی و پایین بودن تیراژ آنهاست. اهمیتی که دوران شوروی برای کتاب قایل شده بود و سابقه درخشانی که کشور ما در سالهای گذشته در چاپ کتاب داشت، می‌بایستی باعث شود که ما امروز یکی از کشورهای غنی در زمینه چاپ کتاب و کتابخوانی باشیم. نگاهی به آمارهای موجود کشور و مقایسه آنها با آمار کشورهای دیگر نشان می‌دهد که متأسفانه ما تا چه اندازه از حیث چاپ کتاب عقب افتاده‌ایم.

در نظام وزارت فرهنگ کشور جمعاً ۱۳۳۲ کتابخانه عمومی، از جمله ۷۷ کتابخانه کودکان فعالیت دارند و ۱۳ میلیون کتاب موجود است که از این تعداد ۵۴۰ هزار به زبان تاجیکی، ۴۱۹ هزار به زبان ازبکی، ۷۷۰۰ هزار به زبان روسی و بیش از ۴ میلیون به زبان‌های دیگر محفوظ می‌باشند (۱۱).

تیراژ کتاب‌های علمی امروزه تنزل یافته، حتی بعضی «کتاب‌نویسان» آن را از ۱۰۰ نسخه بیشتر چاپ نمی‌کنند، که در واقع مقصد چنین اشخاصی تنها در دایره محدود خود نفوذ پیدا کردن و یا عنوانی علمی را احراز کردن است. نقش اجتماعی آن بررسی و نقد و نتیجه‌های مؤثر آن کسی را به اندیشه نمی‌آورد.

اگر اندیشه‌ای نوشته شود و انتشار یابد، در عین حال متعلق به جامعه و عموم شمرده می‌شود و هر کس حق دارد که آن را نقد کند، بپذیرد و یا انکار کند. نوشته‌ها باید به درد جامعه درمان شود، راه نجات از بحران را روشن کند، موضوع کتاب‌ها بیشتر باید غایه‌های

ملی را داشته باشد. بدون شک برای بسیاری از ما این سؤال مطرح می‌شود که چرا تاجیکستان به چنین وضعی مبتلا شده است؟

چنانکه اشاره شد، کشور ما نه تنها سابقه فرهنگی بسیار غنی دارد، بلکه در حقیقت از لحاظ تمدن و توجه به علم و معرفت یکی از غنی‌ترین تمدنهای جهان به شمار می‌رود. شمار نوشته‌ها و مکتوبهایی که نیاکان ما به زبان‌های مختلف ایرانی و در دوره بعد از اسلام عمدتاً به زبانهای فارسی و عربی برای ما باقی گذاشته‌اند، یکی از بزرگترین افتخارات ماست و کمتر ملتی است که بتواند در این زمینه با ما برابری کند. پس چه عامل یا عواملی سبب شده است که در چند سال اخیر چنین از کشورهای دیگر عقب بیفتیم؟ این مسئله پیچیده‌تر از آن است که ما بتوانیم همه جانبه آن را توضیح دهیم.

بدون شک چاپ شدن کتاب‌ها در دوران شوروی به زبان ملی عاملی مهم بوده است. همان‌طور که ما از دیگر جهت رشد نکردیم یا بهتر است بگوییم اجازه رشد به ما ندادند، در زمینه‌های فرهنگی و از جمله تولید کتاب به زبان تاجیکی هم نتوانستیم آن‌طور که شاید و باید رشد کنیم. در حقیقت صنعت چاپ کتاب هم دقیقاً با سایر فعالیت‌های کشور، از جمله صنعت مربوط است. وقتی کشوری از جهت صنعتی ضعیف باشد، تولید کتاب هم ضعیف می‌ماند. از طرف دیگر وقتی کتاب لازم نباشد، سطح فرهنگی پایین می‌آید، صنعت و کشاورزی، بهداشت و طب، آموزش و نظام اداری نیز ضعیف می‌ماند. این مطلب را با ملاحظه‌های وضع کشورهای از قبیل ژاپن به خوبی می‌توان دریافت. وقتی ما در باره پیشرفت ژاپن صحبت می‌کنیم، فکر می‌کنیم که این پیشرفت بی‌واسطه به صنعت آن تعلق دارد. ولی چنین تفکری درست نیست. قوی بودن آن را باید در فرهنگ غنی دانست. پیشرفت صنعت این کشور در قرن اخیر نتیجه تحولات فرهنگی آن کشور بوده است. ژاپن در اواخر عصر ۱۹ با اعزام دانشجو به کشورهای اروپایی، نه تنها علوم جدید و تکنولوژی غرب را به دست گرفت،

بلکه کلیه معارف، فلسفه، فرهنگ و ادبیات غرب را به دست آورد و در مدت ۱۰-۲۰ سال ابتدای این قرن تقریباً اکثر کتابهای کلاسیک اروپایی، سیاسی را از زبانهای آنها به ژاپنی ترجمه کرد. کلیه کتابهای اصلی غرب در باره علوم جدید در همان سالها به ژاپنی ترجمه شدند. امروز حتی کتابهای مولوی، سعدی، فردوسی به ژاپنی ترجمه شده‌اند. علاوه بر این ژاپنی‌ها در باره علوم جدید و معارف غربی با سایر کشورها تحقیقات عمیق کردند. طوری که خود غربی‌ها مجبورند برای اطلاع از این تحقیقات این آثار را به زبانهای اروپایی ترجمه کنند، اما یک محقق تاجیک اگر راجع به کشور دیگری تحقیق کند، ما او را بیگانه‌پرست می‌نامیم و می‌گوییم مسائل علمی خودمان مگر کم است که دست به مسائل علمی دیگر کشورها زنیم! به گمان ما چنین تنگ‌نظری‌ها نادیده گرفتن دستاوردهای علمی دیگر کشورهاست و محدود ساختن فعالیت پژوهشی ماست. پس چه چیزی باعث شده که ما نمی‌توانیم از جهت تولید کتاب با ژاپن و کشورهای دیگر نظیر ایران، هندوستان، پاکستان، کره (در یک سال ۱۶۰۰۰ عنوان کتاب چاپ می‌کند) حرکت کنیم؟

بزرگترین علت همانا شیوه نادرست تعلیم و تربیت ما در سالهای گذشته و برنامه‌ریزی‌های غلط بوده است. رو گرداندن از اصالت سنتی برای تربیت محققین و نمونه سطحی از روشهای دیگر سبب شد که ما در نیم قرن اخیر با فقر محقق روبرو شویم. اصولاً امروز مدارس و دانشکده و دانشگاههای ما دانش‌آموزان را کتابخوان تربیت نمی‌کنند. طبقه به اصطلاح باسواد ما هم بیشتر از کتاب بیگانه‌اند. بسیاری از فارغ‌التحصیلان ما وقتی که دیپلم خود را گرفتند، دیگر کتاب نمی‌خوانند. البته همه گناه را نباید به گردن تحصیلکردگان انداخت. یکی از علل بیگانگی از کتاب، نبودن کتابهای مناسب است. ترجمه‌های بد و تحقیقات سست و سطحی دیده می‌شوند. ما حتی هنوز نتوانستیم کتابهای خطی قدیمی را به شکل ساده و مطلوب در دست خوانندگان قرار دهیم. هر کسی که با کتاب سر و کار داشته

باشد، خوب می‌داند که یکی از انگیزه‌های شخص برای مطالعه یک کتاب در نگاه نخست پیکره آن کتاب است. کتابی که با حرف‌های مناسب و به صورت چشم‌نواز چاپ شده باشد، انگیزه مطالعه را برانگیخته می‌کند. این مقصد را در قدیم می‌دانستند. نیاکان ما عموماً در کار استنساخ کتاب از مهارت و ذوق کافی برخوردار بودند. می‌دانستند که چگونه از روی کتاب‌ها رونویسی کنند و چگونه آنها را به دست خواننده دهند. در کتابخانه‌ها چگونه نگهداری کنند.

قدما در انتخاب نوع نگارش کتاب و تذهیب و صفحه‌آرایی استاد بودند. صحافی آنها قرن‌ها دوام می‌کرد که برخی از آنها امروزه در ردیف زیباترین آثار هنری جهان است. در قرن جدید تکنیک چاپ کتاب به کلی تغییر کرده است. روش‌های مقابله، تصحیح و امور دیگر کتابها فنی‌تر و علمی‌تر شده است. سبک نگارش، نحوه تدوین و تعلیم کتاب‌ها دگرگون شده است، فنون جدیدی چون تحریر، نمونه‌خوانی، گرافیک و دیگر تکنیک‌های کتاب‌سازی افزوده شده است. حروفچینی، جدول‌بندی، صفحه‌آرایی، عکاسی، گرافیک، استفاده از آخرین و پیشرفته‌ترین دستگاه‌های حروفچینی، تهیه زینگ، چاپهای افستی، کامپیوتری، ریسوگرافی، استفاده از رنگهای گوناگون (گاهی بیشتر از ۱۶ رنگ) همه دست به دست داده تولید کتاب را به وجود آورده است. ولی متأسفانه ما هنوز نتوانسته‌ایم جزئیات این فن‌ها را به خوبی در سطح وسیع بیاموزیم. این حرفه در دیگر کشورها رشته دانشگاهی یا در سطح دانشگاه است و برای هر یکی از این فن‌ها دانشجویان خاصی را تعلیم می‌دهند. لیکن ما به همه این فن‌ها به طور سطحی برخورد کرده‌ایم، به استثنای بعضی از متخصصان قبلی که امروز بازنشسته‌اند و تعداد آنها انگشت‌شمارند. در کار نقش کتاب غیر از متخصصان، بیشتر برای به دست آوردن فایده کار می‌کنند، نه برای افتخار و سربلندی و حفظ این حرفه سنتی.

چاپخانه‌ها و مؤسسات انتشاراتی امروزه همگی از یک چیز دیگر رنج می‌برند و آن

کمبود وسایل و تکنولوژی جدید و مدرن است. کمبود وسایلی همچون کاغذهای ضخیم برای تهیه جلد، رنگ، چسب صحافی، نوار و ... ناشران و چاپخانه‌ها را سخت گرفتار دشواری نموده است. اما نباید فراموش کرد که به راه‌اندازی کارخانه‌های صنعتی برای توسعه اقتصادی در کشور ما تازه شروع شده است. این جای شکر است که ما از ورطه کشمکش‌های سیاسی رها یافتیم. کشور اکنون پیش می‌رود، همه به فکر آبادانی، بنیادکاری هستند، ولی طالبان کتاب همچنین چشم به دست ناشران دارند.

در کشور مسئله بنیاد طبع و نشر کتاب و واسطه‌های اخبار عامه، تأمینات با مواد ضروری چاپ، عموماً وضعیت کنونی و پیشامدهای صنعتی صنعت چاپ تشویش‌آور است، هر چند که طی سالهای اخیر وضعیت اندکی بهبود یافته است.

محدودیت وسیله چاپ ناشران را مجبور کرده است که مواد ضروری را در بازار سیاه با قیمت گران خریداری نمایند که همین خود سبب بالا رفتن قیمت کتاب در سالهای اخیر شده است. دولت در صورتی که کوشش در تهیه این مواد را فراهم نکند، وضع کتاب در آینده از این هم بدتر خواهد شد.

مشکل دیگری که باید ذکر کرد وضع نامطلوب حقوق کارمندان مطبوعات، چاپخانه‌ها و ناشران است. متأسفانه کاهش معاش کارگران و کارمندان چاپخانه‌های دولتی در سالهای اخیر و تورم شدید سبب دلسردی بسیاری از کارگران و کارمندان شده است و کوشش آنها برای افزودن معاش و رسیدگی به مشکل آنها به جایی نرسیده است.

اینها مسائل و مشکلات عمده‌اند که سد راه پیشرفت صنعت و فن تولید کتاب شده‌اند. امیدواریم که دولت در حل و فصل آنها اقدام جدی نماید. همچنین امیدواریم که در برنامه‌ریزی‌های جدید در عملی ساختن کنسپسیون (برنامه) فرهنگ به این نقص‌ها توجه شود و در رفع آنها چاره‌ای اندیشیده گردد.

لازم به یادآوری است که کتاب مهمترین وسیله انتقال افکار، علوم و معارف است. ما هم‌اکنون برای بالا بردن سطح فرهنگ جامعه خود و رشد تحقیقات علمی و ترویج علوم بشری، تشویق محققان، مترجمان، مؤلفان و شناخت بهتر فرهنگ خویش و بشر باید به بیشترین راه از این وسیله استفاده کنیم.

تاجیکستان کشوری است که زبان فارسی تاجیکی در سطح دولتی پذیرفته شده است و در همین سطح کتاب‌ها چاپ می‌شوند و در تولید کتاب تاجیکی اهمیت بیشتری می‌دهد. اما تولید کتاب به زبان تاجیکی در سطح پایین جای دارد و چشم کل این تاجیکان به تاجیکستان است.

در این راستا می‌توان تجربه دیگر کشورها را مورد بررسی قرار داد. مثلاً کشور الجزایر با استفاده از زبان فرانسوی در مدارس و دانشگاههای خود برای تأمین نیازهای خود از کتابهای کشور فرانسه استفاده می‌کنند. کشورهای عرب نیز از آنجا که زبان مشترک دارند، می‌توانند از آنچه در سایر کشورهای عرب منتشر می‌شوند، استفاده کنند. ما نیز امیدواریم که تاجیکان برون‌مرزی نیز کتابهای ما را مورد استفاده قرار دهند.

برخی از راهکارهای بهبودی این وضعیت را فهرست‌وار پیشنهاد می‌نماییم:

۱. یکی از کارهایی که باید در حدود کشور انجام داد، گردآوری آمار دقیق انتشار کتاب است. در تاجیکستان نیز در سالهای پیش ضرورت در اختیار داشتن این آمار احساس شده بود، ولی بعد از برهم خوردن سیستم صحیح کامل آماری در ثبت کتابهای منتشر شده (چاپ و تجدید چاپ) دسترسی به آمار دقیق بسیار دشوار گردیده است. زیرا خانه کتاب تاجیکستان که تنها منبع تهیه‌کننده و نشر آمار مربوط به کتاب است، در نشریه‌های سالنامه مطبوعات، فقط کتابهایی ثبت می‌شود که از طریق کارمندان آن مؤسسه یا راههای محدود به دست می‌آورد. قرار اهدای کتابهای رایگان و اجباری کاملاً اجرا نگردیده است و آمار مربوط

به سالهای قبل از این دوره را هم می‌توان از فهرست سالهای قبلی به دست آورد.

۲. بسیاری از سازمان‌های دولتی و مؤسسه‌های تحقیقاتی علمی، دانشگاهی و نهادهای کشور نیز از کتابهای منتشره خود نسخه‌ای به خانه کتاب و کتابخانه ملی ارسال نمی‌کنند و در نتیجه این گونه نشریات کوچک که کم هم نیستند، کتاب‌های آنها از آمار بیرون می‌ماند.
۳. بسیاری از کتاب‌های چاپ شده، چون به صورت غیررسمی تهیه و تجدید چاپ شده‌اند، در آمار کتابشناسی‌ها انعکاس نیافته‌اند. امروزه تعداد چنین کتاب‌ها زیاد شده نیاز به نظارت و ارزیابی دارند. باید مؤسسه‌ها و بنگاههای انتشاراتی اجازه چاپ کتاب‌ها را داشته باشند و آن هم در سطح مختلف باید مشخص شود.
۴. خوب می‌شد که سالنامه مطبوعات از جانب خانه کتاب منظم نشر می‌شد و کلاً عملکرد و کارکرد و موقعیت خود را پیدا می‌کرد.

۵. بعضی از سازمان‌ها و مؤسسه‌های کشور مراکزی هستند که نسبتاً به تعداد قابل ملاحظه‌ای به نشر کتاب توجه دارند، ولی بعضی وقت‌ها به دلیل ندانستن نظریه کتاب و طبقه‌بندی درست آن تصویر کتاب در برگه معرفی نام مؤلف، محل نشر، نام ویراستار، مصحح و غیره را به شکل غیراستاندارد جای می‌دهند. بیشتر کتاب‌ها قبل از چاپ شماره تصنیفی (ب.ب.ک) را از کتابخانه ملی نمی‌گیرند و کتاب‌ها نرخ‌گذاری نمی‌شوند و کلاً بازار کتاب تحت نظارت دولت نیست.

یکی از وظیفه‌های خانه کتاب هم در آن است که آمار کتاب‌ها را تنظیم کرده، سروقت در باره آنها اطلاع دهد و یگانه منبعی که چنین اطلاع را درست می‌دهد، سالنامه مطبوعات می‌باشد و چنین نشریه در بیشتر کشورها از جانب کتابخانه ملی به طبع می‌رسد که کتاب‌شناسی ملی نام دارد.

کتاب‌شناسی

کتاب معیار تعیین سطح رشد اقتصادی، علم و فرهنگ و اساساً در بطن جامعه پروردن عقل و ذکاوت و اخلاق می‌باشد. کتاب‌شناسی از این نگاه، ماهیت اجتماعی کتاب، همچنین جنبه‌های فرهنگی و معنوی آن را تثبیت می‌کند. از این رو کتاب‌شناسی موقعیت و مقام کتاب را در بین انواع دیگر علوم و وسایط اطلاع‌رسانی نشان می‌دهد. امروزه کتاب‌شناسی به علمی جداگانه تبدیل یافته، مکتب‌های جهانی کتاب‌شناسی فعالیت دارند.

کتاب‌شناسی مانند رشته‌های دیگر، واسطه مهم نشر جهان‌بینی علمی می‌باشد. مضمون اصول علنی داشتن کتاب‌شناسی باز در آن ظاهر می‌گردد که در عمل از اسلوبهای کار علمی و اطلاعاتی عرصه‌های مختلف استفاده می‌کند.

نقش کتاب‌شناسی در جامعه اطلاعاتی امروز در پیشبرد اهداف و سیاستهای کلی پیشرفت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و همچنین اهمیت آن در تأمین نیازهای اطلاعاتی مدیران، سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و متخصصان علوم و فنون بر کسی پوشیده نیست. در شرایطی که جامعه تاجیکستان به سوی خودکفایی قدم می‌نهد، رفع نیازهای اطلاعاتی طرحهای ترقیات مملکت را می‌سازد و لازم است که نسبت به گسترش این نوع اطلاع‌رسانی اقدام بیشتری به عمل آید. برای این منظور لازم است که ایجاد کتاب‌شناسی ملی در برنامه‌ریزی مملکت به طور جدی دنبال گردد، به طوری که در آینده همین نوع اطلاع‌رسانی به صورت قانون تأمین‌کننده اطلاعاتی مورد نیاز در آیند. واقعیت‌های موجود نشان‌دهنده آن است: اهمیتی که این نوع اطلاع‌رسانی دارد، هیچ گونه فعالیتی جهت سازماندهی آنها تا کنون صورت نگرفته است و آنچه به عنوان کتابخانه‌ها و انستیتوها و شمار دیگری مؤسسه‌ها که به صورت پراکنده در کشور موجود است، دارای فعالیت‌های حقیقی اطلاع‌رسانی نیستند. بنابر این به حکم ضرورت و برای پیشگیری از هر گونه ناهماهنگی، ایجاد کتاب‌شناسی ملی ضرور

می‌باشد.

کتاب‌شناسی ملی می‌تواند بسیاری از دوباره‌کاری‌ها را از میان بردارد و خدمات را به صورت متمرکز درآورد و کلیه روابط بین‌المللی سازمان‌های معتبر جهانی را از مجرای واحد انجام دهد که این خود قدم بزرگی در جهت پرهیز از صرفه‌کاری و صرفه‌جویی در استفاده از نیروهای انسانی و امکانات دیگر است.

از وضع و محتوای کتاب‌شناسی به عنوان نظریه کتاب و علم در باره آن برمی‌آید که وظیفه مهم متدلوژی کتاب‌شناسی عبارت از بررسی دانش‌های علمی و به عنوان یک سیستم می‌باشد.

کتاب‌شناسی مضمون، موضوع، ساختار، ترکیب، اسلوب و دستگاه‌های مفهومی را با عنوان سیستم در باره کتاب منسجم می‌کند.

موضوع کتاب‌شناسی، کتاب به مفهوم وسیع آن است. چنین خصیصه تنها در علم کتاب‌شناسی امکان‌پذیر است. موضوع کتاب‌شناسی بررسی ترکیب و ساختار، الگوی نظری کتاب به عنوان یک واقعیت اجتماعی است که این یکی از عناصر سیستم دانش کتاب‌شناسی است.

ساختار کتاب‌شناسی چنین می‌باشد: کتاب‌شناسی عمومی، فعالیت تحریری، عمومی (دانش تجارت کتاب)، کتابخانه‌شناسی عمومی (دانش‌های کتاب‌شناسی). به نوبه خود هر یک از آنها تاریخ، نظریه، اسلوب و سازماندهی را دارا می‌باشند.

امنیت مالکیت ذهنی نیز یکی از دیگر مسئله‌های مبهم در حل و فصل گسترش کتاب‌شناسی‌ها می‌باشد. سالهای اخیر به سبب تغییر ساختار مقامات مرکزی حاکمیت اجرائیه، لایحه قرار حکومت جمهوری تاجیکستان در باره وارد نمودن تغییرات و علاوه‌ها به قرار حکومت جمهوری تاجیکستان در ۳۰ دسامبر سال ۲۰۰۵ «در باره تأسیس دادن

کمیسیون حکومت جمهوری تاجیکستان عاید به هماهنگ‌سازی فعالیت در مبارزه با حقوق ویران‌کنی در ساحة مالکیت ذهنی» تهیه و از جانب حکومت جمهوری تاجیکستان قبول گردیده است. در ارتباط با اجرای مقررات تشکیلات عمومی جهانی تجارت و مطابق گردانیدن قانون‌گذاری ملی در حوزه حقوق مؤلف، لایحه قرار حکومت جمهوری تاجیکستان «در باره همراه شدن جمهوری تاجیکستان به شرط‌نامه سازمان بین‌المللی مالکیت ذهنی در باره حقوق مؤلف» را تهیه نموده است. قرار حکومت جمهوری تاجیکستان «در باره کنسپسیون (برنامه) تشکل پایگاه اطلاعاتی ملی و تشکیل مبادله بین‌دولتی اطلاعات» برای آگاه کردن و پیشگیری نمودن خود ویران‌کنی در ساحة مالکیت ذهنی ۳ مارس سال ۲۰۰۷ با شماره ۹۴ قبول گردیده بود که برای تبادل اطلاعات، آگاهی و پیشگیری از تضییق حقوق در حدود کشورهای اتحاد دولت‌های مستقل مساعدت می‌نماید. (۱۰:۴۰).

جایگاه کتابخانه ملی در نظام اطلاع‌رسانی کشور

۱. نظام ملی اطلاع‌رسانی. فکر ایجاد نظام ملی اطلاع‌رسانی بار اول در سال ۱۹۷۹ از جانب یونسکو مطرح شده بود. نظام ملی اطلاع‌رسانی عبارت از تمام خدماتی است که به تهیه اطلاعات برای همه بخش‌های جامعه و همه گروه‌های درخواست‌کننده می‌انجامد. وظیفه نظام ملی اطلاع‌رسانی آن است که زمینه‌ای فراهم سازد تا تمام کارمندان فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی، علمی، آموزشی و فرهنگی بتوانند اطلاعات مورد نیاز خود را برای حداکثر بهره‌رسانی به جامعه دریافت دارند.

اما می‌توان گفت که رشد و توسعه نظام ملی اطلاع‌رسانی در کشورهای تازه‌استقلال با سبب گرایش و کم‌اهمیت شمردن اطلاعات کند و ناقص بوده است. این گرایش از سوی مسئولین بی‌گمان کوتاه‌بینی است و در آینده عاقبت خوبی برای کشور به بار نخواهد آورد.

تشکیل نظام ملی اطلاع‌رسانی و توسعه زیربنای اطلاعات دسته‌جمعی یکی از وظیفه‌های مهم روز می‌باشد که جایگاه کتابخانه ملی فردوسی تاجیکستان در آن مهم است.

برای این که نظام ملی اطلاع‌رسانی خوب عمل کند، باید هماهنگی میان اجزاء اصلی آن برقرار باشد. این امر به پذیرش سیاست اطلاعات ملی مشخص در زمینه کار، وظیفه‌های سازمان‌ها و اجزاء مختلف داخل اعم از دولتی و خصوصی است. بنابر این برخی دلایل وجود دارد که کتابخانه ملی نقش عمده‌ای در برنامه‌ریزی نظام ملی اطلاع‌رسانی بر عهده دارد. کمیت و کیفیت خدمات و منابع‌های کتابخانه ملی و موقعیت حساس آن در میان بخش کتابخانه نظام ملی اطلاع‌رسانی از جمله این دلایل به شمار می‌رود. بنابر این با اطمینان می‌توان گفت که کتابخانه ملی می‌تواند با همکاری سایر نهادهای دولتی نقش تعیین‌کننده‌ای در برنامه‌ریزی نظام ملی اطلاع‌رسانی ایفا کند. کتابخانه ملی چنین تعریف شده است: «کتابخانه ملی مسئول گردآوری و نگاهداری تمام انتشارات مهم کشور است و مطابق قانون کشور نقش «واسپاری» را ادا می‌کند (۳). گذشته از این، معمولاً برخی از وظایف ذیل نیز به عهده کتابخانه ملی است: تهیه کتاب‌شناسی ملی، تهیه و نگاهداری مجموعه روزآمد فراگیر و جامع از انتشارات خارجی، از جمله آثار مربوط به کشور، ادای نقش مرکز اطلاعات کتاب‌شناسی ملی، تهیه فهرست‌های الکترونی و انتشارات کتاب‌شناسی ملی گذشته‌نگر (ретроспективная библиография)».

از این رو، نقش کتابخانه ملی را در نظام ملی اطلاع‌رسانی می‌توان چنین خلاصه کرد: انجام خدمات ضروری کتابخانه ملی؛ راهبری و هدایت بخش کتابخانه نظام ملی اطلاع‌رسانی؛ شرکت فعال در برنامه‌ریزی و گسترش نظام ملی اطلاع‌رسانی.

کتابخانه ملی باید نیازهای کشور را در زمینه خدمات اطلاع‌رسانی کتابخانه‌ها تأسیس دهد، کمیودها مشخص کند و سازمان و تشکیلات مناسب را برای رفع این مشکل‌ها

ترغیب نماید تا مجموعه کتابخانه ملی پاسخگوی بخش عظیم نیازهای شهروندان باشد (۶:۳۳).

کتابخانه ملی به عنوان مدیر و هماهنگساز اصیل امانت بین کتابخانه‌ها، خدمات کتاب‌شناسی و اطلاع‌رسانی، تهیه و نگهداری مدارک و شبکه‌های اطلاع‌رسانی کشور عمل کند (۸:۴۱). این کتابخانه باید منابع مرجع، پایان‌نامه‌های منتشر نشده (رساله‌های دکتری و نامزدی)، گزارش‌های پژوهشی و مقالات عرضه شده و کنفرانس‌ها را گردآوری نماید. علاوه بر این لازم است طرح‌هایی برای تهیه منابع زیر داشته باشد: فهرست کتاب‌های باارزش، گزارش فنی صورت‌جلسات کنفرانس‌ها، منابع و مرجع، استانداردها، آیین‌نامه‌ها و...

کتابخانه ملی همچنین باید نقش حسنه مرکز شبکه بین‌المللی کتابخانه‌ها را ایفا کند. این وظیفه‌های گسترده کتابخانه ملی را برای ارائه خدمات مضاعف ذیل فرامی‌خواند:

۱. خدمات کتاب‌شناسی: ارائه اطلاعات کتاب‌شناسی مدارک به صورت فهرست برگه‌ای یا کامپیوتری، بر عهده گرفتن نقش مرکز ملی «نظارت کتاب‌شناسی جهانی» و برنامه‌های مانند.

۲. خدمات مبادله‌ای: عهده‌دار شدن نقش مرکز ملی، تبادل مدارک با خارج، ارائه خدمات لازم برای امانت بین کتابخانه‌ها در داخل، خدمات اطلاعاتی، ارجاعی، مرجع. ایفای نقش کتابخانه اطلاعاتی و مرجع مرکزی و معیار خدمات ارجاعی و مرجع در سطح ملی.

۳. مجموعه‌ها: گردآوری، سازماندهی و نگاهداری منابع و مدارک برای انجام خدمات ذیل: فراهم ساختن تحصیلات، مبادله مدارک میان کتابخانه‌های داخل کشور، فراهم سازی امکان مبادله مدارک با کتابخانه‌ها و سازمان‌های خارج از کشور.

۴. استانداردها: بالا بردن استانداردهای کتابخانه‌ای، کتاب‌شناسی برای پیشبرد برنامه‌های ذیل: عرضه بین‌المللی، معرفی کتابخانه ملی به نحو مؤثر و مناسب در مجامع و

کمیته‌های بین‌المللی.

کتابخانه ملی هدایت و برنامه‌ریزی خدمات کتابخانه‌های کشور را بر عهده دارد. امروز کتابخانه‌ها در سراسر دنیا تحت فشار نیازهای روزافزون مراجعین و خرج روزافزون کتابخانه‌ای قرار دارد. این امر ضرورت برنامه‌ریزی و همکاری با سایر کتابخانه‌ها، هدایت کتابخانه‌های کشور را از سوی کتابخانه ملی ضرور می‌سازد.

به این ترتیب لازم می‌آید که کتابخانه ملی در تمام کشور کار سیاست‌گذاری کتابخانه‌ها را در سطح ملی عهده‌دار شود. برای این منظور نخست باید اقدامات ذیل انجام گیرد:

۱. تحقیق در مورد میزان تناسب منابع موجود با نیاز مراجعین.
 ۲. تعیین و تشخیص شبکه‌های نیرومند مناسب برای استفاده مشترک از منابع جهت برآوردن نیازهای مراجعین کشور.
 ۳. مشخص کردن وظیفه‌های سازمان‌های دولتی در سطوح گوناگون.
 ۴. ایجاد بخش‌هایی در کتابخانه ملی جهت تهیه آمار اداری و استانداردهای کتاب‌شناسی، مطالعات ویژه پیشرفت و توسعه، بررسی روشهای نوین کتابداری و اطلاع‌رسانی، بررسی نیروی انسانی و برنامه‌های آموزشی.
 ۵. تشکیل دوره‌های کارآموزی، سمینار و کنفرانسها در مورد استفاده مشترک از منابع، بهبود استفاده از امانت مواد، استانداردها و مانند آن.
- گسترش نظام ملی اطلاع‌رسانی عبارت از یک سازمان ملی جهت تدوین و اجرای سیاست اطلاعات ملی است. این سازمان مسئول حفظ میراث ملی، نظارت کتاب‌شناسی ملی و گسترش در این زمینه است و به عنوان سازمان راهبردی‌کننده باید در ایجاد هماهنگی و یکپارچگی میان اجزاء مختلف این نظام بکوشد. کتابخانه ملی می‌تواند سازمان مطلوبی برای

اجرای این نقش بوده و شیوه برخورد سنجیده‌ای با مشکلات، نظام‌ها، عملکردها و منابع‌های اطلاع‌رسانی ملی داشته باشد.

مسئولیت ویژه «نظارت ملی کتاب‌شناسی» بر عهده کتابخانه ملی است. مراد از «نظارت ملی کتاب‌شناسی» اقداماتی است که در سطح ملی برای ثبت و توزیع اطلاعات کتاب‌شناسی مدارک کتابخانه صورت می‌گیرد. کتاب‌شناسی ملی باید اطلاعات کتاب‌شناسی را با دیگر کشورها رد و بدل کند. به این ترتیب کتابخانه ملی باید مستقیم به نظارت کتاب‌شناسی مدارک جهان و طرح‌های مربوط به آن مانند برنامه‌های زیر توجه کند.

۱. نظام بین‌المللی استانداردها.
۲. طرح شماره استانداردهای بین‌المللی کتاب.
۳. برنامه ملی برچسب (فهرست‌نویسی قابل خواندن با ماشین) و برنامه مربوط به آن.
۴. پذیرش و اجرای استانداردهای کتاب‌شناسی مانند استاندارد بین‌المللی کتاب‌شناسی برای... رساله‌ها.

کتاب‌شناسی ملی باید در تدوین و تکمیل استانداردهای بین‌المللی برای تهیه کتاب‌شناسی و فهرست‌نویسی مدارک مختلف کتابخانه‌ها و نیز دیگر نویسی زبان‌ها، الفباها و خط‌ها بکوشد، زیرا وجود استانداردها زیربنای نظام‌های بین‌المللی ثبت و مبادله است و بدون آن شبکه‌سازی اطلاعات میسر نخواهد بود (۱:۴).

برنامه نظارت کتاب‌شناسی جهانی و دسترسی جهانی به انتشارات که سال ۱۹۷۰ آغاز شد، بدین منظور گسترش یافت که هر کشور دارای نظام اطلاع‌رسانی و کتاب‌شناسی ملی مستقل باشد..

سطح پایین مطالعه کتاب و کم‌توجهی به کتابخانه‌ها مانع گسترش متناسب کتابخانه‌ها و خدمات کتابداری در اکثر کشورها بوده است که تاجیکستان هم از آن استثنا

نیست. کتابخانه ملی که باید به عنوان کتابخانه ملی مرکز عمل کنند و فعالیت‌های مشترک کتابخانه‌ای را هماهنگ سازند که این نیز در کشور ما به دشواری و کندی عملی می‌شود. کتاب‌شناسی ملی بیانگر هشیاری فکری و میراث معنوی ملت است و از جمله واسطه حیاتی برای فهرست‌نویسی مشترک و بسیار فعالیت‌های اشتراک ملی و بین‌المللی به شمار می‌رود (۹:۷).

روش‌های معمول بازبایی اطلاعات از کتابخانه عبارتند از: ناماسازی، فشرده‌نویسی، فهرست‌نویسی موضوعی، گروه‌بندی و ترجمه. برخی از مشکلات معمول در این زمینه عبارتند از وجود استانداردهای ارائه و مبادله فشرده‌ها و یا به طور دقیق‌تر وجود استانداردها برای نشریه‌های ادواری و طرح استانداردها برای نمایش محتوای پیشینه‌های کامپیوتری مربوط به حجت‌ها. کتابخانه ملی مسئولیت تکمیل و گسترش استانداردهای موجود برای ارائه و جریان روان اطلاعات به شمار می‌رود. اما ترجمه هر یک از مدارک توسط کتابخانه نیز بسیار گران می‌افتد. همکاری بین‌المللی با کشورهای فارسی‌زبان جهت افزایش میزان دسترسی به موجودی مدارک ترجمه‌شده یگانه راه حل این مشکل است (۷:۹۷).

با توجه به اینها، برخی از نکات ذیل به عنوان پیشنهاد مطرح می‌گردد:

- ایجاد کتابخانه الکترونی ملی؛
- تولید کتاب‌ها و سی‌دی‌های چندرسانه‌ای (مولتی‌مدیا)؛
- سازماندهی کتابخانه مشترک الکترونیکی با کشورهای گوناگون؛
- طرح تکنولوژی نجات دستخط‌ها (رایانه‌ای)؛
- مبادله الکترونیکی دستخط‌ها با سایر کشورها؛
- تولید نرم‌افزار برگرداندن متن تاجیکی به متن روسی و برعکس؛

- تولید نرم‌افزار (برنامه کامپیوتری) برگردان خط تاجیکی به خط فارسی و برعکس؛
 - تولید نرم‌افزار برگرداندن متن تاجیکی به متن انگلیسی و برعکس؛
 - تولید نرم‌افزار غلط‌یاب متن تاجیکی و ...
- تنها بررسی چنین نکته و نظرها امکان می‌دهد که فضای اطلاعاتی کشور رنگین‌تر گردد و برای شناخت و استفاده از آنها اقدام ضروری به عمل آید.

منابع:

- 1-Бадархан И. Леончиков В. Е. Национальная библиография в теории и на практике// Мир библиог.-2003.- С. 2-6
۲. کنسپسیون رشد فرهنگ جمهوری تاجیکستان: وزارت فرهنگ جمهوری تاجیکستان. ۲۰۰۳ دوشنبه، ۲۰۰۶-۲۲.
۳. قانون جمهوری تاجیکستان در باره فعالیت کتابداری // بهار عجم. - ۲۰۰۳. ۵- (سپتامبر).
۴. سلیمانی ص. کریم اف ب. راهها و سمت‌های بنیاد عملی‌سازی نکته‌های کنسپسیون رشد فرهنگ // کنسپسیون رشد فرهنگ جمهوری تاجیکستان: دستاوردها و مسئله‌های حل‌طلب تطبیق آن: مجموعه مقالات میزگرد. - دوشنبه، ۲۰ نوامبر سال ۲۰۰۷. - دوشنبه: ایجاد. - ص ۷۵-۷۹.
۵. سلیمانی ص. کتاب‌شناسی تاجیک: وضعیت و مشکلات // انیس، ۲۰۰۱. - ش ۱. - ص ۶-۱۴.
۶. سلیمانی ص. ایجاد مرکز ملی اطلاع‌رسانی // فرهنگ و بازار. - دوشنبه، ۱۹۹۵. ص ۳۲-۳۴.
۷. سلیمانی ص. سازماندهی نظام اطلاع‌رسانی منطقه‌ای در کشورهای فارسی‌زبان // سهم مردمان ایرانی در رشد تمدن بشری. - دوشنبه، ۱۹۹۲، ص ۹۶-۹۷.
- 8- Тюлина Н.И. Национальная библиография: опыт типологического анализа- М.: Изд-во Кн. Палата, 1998. -188с..
- 9- .Факеев В.А. Библиография: энциклопедия понятия// Мир библиог.- 2002.-№5.-С. 12-19.-
- * * *
۱۰. حسابات در باره فعالیت وزارت فرهنگ جمهوری تاجیکستان در سال ۲۰۰۷ و سمت‌های منبعده پیشرفت آن در سال ۲۰۰۸. - دوشنبه، ۲۰۰۸. - ۹۰ ص.
۱۱. حسابات در باره فعالیت وزارت فرهنگ جمهوری تاجیکستان در سال ۲۰۰۴ و سمت‌های منبعده کار آن در سال ۲۰۰۵. - دوشنبه، ۲۰۰۵. - ۸۷ ص.
۱۲. حسابات در باره فعالیت وزارت فرهنگ جمهوری تاجیکستان در سال ۲۰۰۵ و سمت‌های منبعده پیشرفت آن در سال ۲۰۰۶. - دوشنبه، ۲۰۰۶. - ۶۷ ص.